

Het apostolische geloofsideaal sinds 1900: traditie en vernieuwing tegen de achtergrond van een veranderende samenleving¹.

Dit is een bewerking van een lezing die de auteur tijdens de historische bijeenkomst 'Vernieuwing en traditie in het Apostolisch Genootschap en de Nieuw-Apostolische Kerk' op 17 september 2016 in Hilversum heeft gehouden.

Robin Brouwer

Inleiding

In de traditie van het apostolische werk is het niet gebruikelijk om de eigen geloofstraditie te vergelijken met andere kerkelijke of theologische richtingen. Vanuit het Apostolisch Genootschap werd nooit een vergelijkend theologisch onderzoek gedaan. De geschiedenis van de eigen geloofsopvatting en geloofscultuur wordt binnen het apostolische werk voornamelijk voorgesteld als uniek en onvergelijkbaar. Toch is het waardevol om de ontwikkeling van het apostolische werk sinds het begin van de twintigste eeuw te vergelijken met andere theologische en kerkelijke richtingen. In deze vergelijking wil ik dit doen door te kijken naar een specifiek onderdeel uit de apostolische geloofsopvatting: het mensgeoriënteerde godsgeloof.

Het benadrukken van het belang van de mens en daarmee de alledaagse menselijke ervaring binnen de beleving met het geloof is in de twintigste eeuw niet uitzonderlijk. Dit komt vooral door de invloed van de 'existentialistische theologie' die aan het begin van deze eeuw opkomt. Het twintigste-eeuwse existentialisme is geïnspireerd door denkers als Søren Kierkegaard (1814 – 1855) en Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) die reeds in de negentiende eeuw een verandering in het denken over de mens teweeg brengen. Bij Kierkegaard ontstaat een filosofie over mens en samenleving waarin de alledaagse menselijke ervaring (de 'existentie') centraal staat. Dit geldt ook voor Nietzsche en zijn filosofie over het leven. Pas in de twintigste eeuw worden deze denkbeelden door anderen overgenomen en krijgen deze invloed op onze samenleving en dus ook op het geloof en de kerken. In de twintigste eeuw spreekt men van 'existentialisme' om een dergelijke manier van denken over de mens te duiden.

In de theologie kunnen we twee figuren aanwijzen die dit denken over de menselijke existentie als uitgangspunt nemen om aan het geloof en religie betekenis toe te kennen: de theologen Karl Barth (1886 – 1968) en Paul Tillich (1886 – 1965). In 1919 publiceert Karl Barth 'Der Römerbrief' waarmee hij grote publiciteit verkrijgt en waarmee het denken over het christendom verandert. In de twintigste eeuw krijgen zowel Barth en Tillich met hun theologie veel aandacht aan universiteiten en zijn van invloed op de ontwikkeling van de kerken. In Nederland heeft hun denken invloed op kerkelijke richtingen zoals de gereformeerden, hervormden, remonstranten en doopsgezinden.

In mijn vergelijking tussen de apostolische geloofsopvatting en de existentialistische theologie wil ik mij voornamelijk richten op de overeenkomsten tussen beiden. Ik wil dit doen door het bespreken van vier onderdelen of

¹ In deze behandeling van het apostolische werk sinds 1900 richt ik mij op de periode Van Oosbree (1910 – 1946) en de periode L. Slok (1946 – 1984).

kenmerken. Dit zijn 'het engagement', 'de cultuurkritiek', 'de emancipatie' en 'zingeving'. Ik zal aan de hand van deze vier onderdelen met name de overeenkomsten tussen beide bespreken. Verder zal ik nagaan wat er van deze existentialistische theologie en religieuze praktijk is overgebleven. Dit heeft betrekking op de kerkelijke stroming die wij tegenwoordig met 'de vrijzinnigen' aanduiden.

Het engagement

Kijken we naar de existentialistische theologie dan valt op dat men daarin een 'geëngageerde' geloofsopvatting hanteert. Dit geëngageerd zijn betekent dat men het gelovig zijn niet beschouwt als het louter bezoeken van kerkdiensten of het belijden van het geloof, maar dat het er om gaat wat men met het geloof 'doet' in de wereld. Geloven is vooral het in de praktijk brengen van het geloof en daarmee het 'ingrijpen' op het leven. Elk mens grijpt in zijn eigen levenssituatie op het leven in door het geloof te 'leven'. Kijken we naar Karl Barth dan stelt hij: *'Alleen de dader van het Woord is de werkelijke hoorder van het Woord'*². Het gaat dus niet om geloof hebben in het woord, maar het woord 'doen' in het eigen leven. Dader van het geloof zijn.

Denken we aan de woorden van Jezus, dan gaat het niet om de vraag of we die woorden mooi vinden, maar om de vraag of we die woorden 'doen', of we de gezindheid die hij voorleeft 'naleven'. Paul Tillich is als christen en theoloog verbonden aan de internationale beweging van socialistische christenen. Voor hem staan religie, kerk en geloven midden in de maatschappij en hebben zij daarin ook een taak te vervullen. Deze 'activistische' (geëngageerde) opvatting van het geloof vinden we ook bij de apostolischen terug. Bij apostel Van Oosbree lezen we dat de mededienende in het werk Gods dient te zijn: *'een hulpvaardige dienstknecht voor de zwakken en de bangen' en 'voor geen groote zich buigend'*³. We kunnen dit beschouwen als een zich engageren, als een zich inzetten in de samenleving, in het concrete alledaagse bestaan. Later, onder apostel L. Slok kunnen we dit engageren eveneens herkennen. We kunnen daarbij denken aan de volgende passage uit een lied: *'Een volk dat voor Gods vrijheid vecht, voor zijn bestaan en geestelijke rechten, dat zij een volk dat niet versaat, dat vóór durft gaan en nimmer zich laat knechten'*⁴. Dit 'voorgaan', het in houding en gedrag een voorbeeld voor mensen zijn en zich niet laten knechten door anderen, vormt het bewijs van de geëngageerdheid waarmee apostolischen hun geloof met de apostel beleven. Op basis van deze voorbeelden kunnen we stellen dat er ten aanzien van het engagement duidelijke overeenkomsten zijn aan te treffen tussen de existentialistische theologie en het apostolische werk in Nederland. Geloven is vooral een praktische en concrete zaak en gaat over de alledaagse existentie van de mens.

² Barth, K., 'Kirchliche Dogmatik', 1932 – 1967, Zollikon, Zürich, deel I/2, p. 886.

³ Uit de 'Levensregelen' (ca. 1938) – in: [Boer, H.], 'De Zegen van de Twijfel. Een gouden draad van puur menselijke worsteling naar hogere zelfverwerkelijking Gods. 1946-1976. Gedenkboek ter gelegenheid van het 30-jarig jubileum van onze geliefde Apostel', 1976, Centrale Administratie van het Apostolisch Genootschap, Baarn.

⁴ Liederenbundel 1953, lied 1.

Cultuurkritiek

Het mensgerichte christendom is gestoeld op een cultuur- of maatschappijkritische benadering van de werkelijkheid. De wereld wordt beschouwd vanuit wat in die wereld ontbreekt, wat deze wereld en het leven in de wereld tekort komt. Dit ontbreken, dit 'tekort', vormt zoals we zullen zien, een belangrijke motivatie om te geloven. Kijken we naar de uitspraken van Jezus dan is heel duidelijk dat er een tekort in de wereld is waar te nemen. Bij hem gaat het om het 'koninkrijk van de liefde' dat door mensen gesticht zal moeten worden: '*Uw Koninkrijk kome*'⁵. Dit koninkrijk dient als correctie op het bestaande en wordt door Jezus voorgesteld als het in vervulling laten gaan van de wet. Met dit koninkrijk moet voorzien worden in wat ontbreekt: het tekort aan liefde, vergeving, verdraagzaamheid, barmhartigheid en rechtvaardigheid. Karl Barth schrijft in dit verband: '*Hij (Jezus) is het zaad van de nieuwe wereld*'⁶, en: '*een geleidelijke opgang van de mensheid (...) de onthulling van een nieuwe schepping*'⁷. Dit betekent dat de bestaande werkelijkheid, de bestaande schepping, zal moeten wijken voor iets nieuws dat gebouwd moet worden vanuit het geloof. Het in de praktijk brengen van de liefde die men in het geloof beleeft, zal dat koninkrijk tot stand brengen. Kijken we naar hoe apostel Van Oosbree hier mee omgaat, dan is de volgende uitspraak betekenisvol in dit verband: '*(de) eindbelofte die nabij is*' en '*het gaat om den Christus, Die er is!*'⁸ Deze eindbelofte slaat op het koninkrijk Gods, op het in vervulling gaan van de wet, zoals bij Jezus. Deze 'christus' is onder apostel Van Oosbree niet langer Jezus, maar is de leidsman die er op dat moment is om aan die eindbelofte te werken: de apostel. Dit bouwen aan een andere werkelijkheid kunnen we ook afleiden uit de strekking van de Levensregelen⁹. Het cultuurkritisch perspectief dat gericht is op dat wat ontbreekt in de wereld, is leidmotief voor het willen werken aan een betere wereld en motiveert het geloof. Een dergelijke vorm van cultuurkritiek kunnen we ook bij apostel L. Slok herkennen. In lied 104, uit de liederenbundel van 1984, zingt men: '*Daar zal 't menselijk begeren naar eed'ler doel zich keren en dient een nieuwe wet zich aan*'. Deze 'nieuwe wet' verwijst naar het 'in vervulling gaan van de wet' bij Jezus en duidt op het ontstaan van een nieuwe werkelijkheidsordening, een nieuwe schepping. Deze kritische duiding van de bestaande werkelijkheid kan men in de periode van apostel L. Slok nog in andere liederen aantreffen. In lied 91 uit de liederenbundel van 1984 zingt men: '*(...) en zo uit dorre levensweiden Gods glorie juichend op doen staan*'. Dit 'opstaan' is het aandienen van een nieuwe, betere schepping, uit de dorheid van de bestaande. Ook lied 31 uit de bundel van 1953 is in dit verband relevant. Daarin wordt gezongen over '*de kommer der miljoenenmassa*', wat natuurlijk slaat op de misère die de mensheid teistert. Al deze voorbeelden kunnen we zien als een verwijzing naar de cultuurkritiek die het mensgerichte geloof zowel fundeert als motiveert, waarmee we een overeenkomst waarnemen tussen de verschillende geloofsrichtingen.

⁵ Mattheüs 6 – 10.

⁶ Barth, K., 'Der Römerbrief' (I), 1919, p. 91.

⁷ Barth, K., 'Der Römerbrief' (I), 1919, p. 506.

⁸ Uit een verslag van de vrijdagvergadering van 13 oktober 1939. 'Die er is' ook in de bron vetgedrukt. Zie Brand, B., 'Nieuw Licht op Oude Wegen, 2013, Eburon, Baarn, p. 240.

⁹ Zie blz. 10 voor een afbeelding van de Levensregelen.

Emancipatie

Het mensgerichte geloof is een geloof van mensen en gaat over de bevrijding, de vrijmaking van de mens. Dit betekent in de eerste plaats de bevrijding van de onderdrukten in sociale zin. In de twintigste eeuw spelen thema's als de arbeiders-, vrouwen- en homo-emancipatie een belangrijke rol in de theologie en in kerken. Deze vrijmaking gaat over het bijdragen van het geloof aan het opkomen voor de zwakkeren. Natuurlijk zijn hierover duidelijke verwijzingen te vinden in het Nieuwe Testament. Jezus laat zien dat het hem om vrijmaking en opstanding gaat en komt ook op voor de zwakkeren in de samenleving. Maar deze vrijmaking richt zich niet alleen op wat er zich in het leven buiten de kerk afspeelt; het gaat ook om vrijmaking *in* de kerk zelf. Al vroeg in de twintigste eeuw zien we vrouwelijke predikanten en rabbijnen een plaats krijgen in het geloof (bij de doopsgezinden, de remonstranten en bij de liberale joden). Karl Barth benadrukt de sociale rol van de kerk en beschouwt Jezus als een revolutionair in sociale zin. Voor wat betreft de emancipatie in de kerk is zijn zogenaamde 'religiekritiek' relevant. Hij geeft in meerdere publicaties aan dat het gaat om het 'geloof' (van de mens) en niet om 'de kerk' (het instituut). Hij moet niets hebben van hiërarchie; de predikant of voorganger is niet de baas. De gemeenschap van mensen die het geloof dragen, staat in zijn theologie centraal. Dit maakt zijn theologie in kerkelijke zin horizontaal. Ook Paul Tillich spreekt over vrijmaking. Dit gaat tevens over de vrijmaking in onszelf. Deze vrijmaking wordt mooi geïllustreerd door zijn uitspraak: *'Ik ben dat wat zich altijd overwinnen moet'*¹⁰ uit zijn boek 'De Moed om te Zijn' uit 1955. De bevrijding van de mens, door op te staan tegen wat hem klein houdt, is dus iets wat we niet alleen in de kerken zien plaatsvinden, maar wat ook betrekking heeft op de rol die gelovigen willen spelen in de samenleving bij het helpen bevrijden van anderen.

Kijken we nu naar de apostolische geschiedenis dan kunnen we het volgende waarnemen. Ten eerste zien we dat er wat betreft de emancipatie in kerkelijke zin wel een verschil tussen de existentiële theologie (mensgerichte geloofsopvatting) en het apostolische werk te bespeuren valt. Dit heeft natuurlijk te maken met de éénhoofdige leiding en de sterk hiërarchische kerkstructuur binnen het apostolische werk. Onder apostel Van Oosbree wordt de positie van de apostel verstevigd. Dit heeft te maken met de strubbelingen die zich eerder in het apostolische werk voordeden. Apostel L. Slok zet deze tendens wat betreft de dominante invloed van de apostel door. Zijn apostolaat wordt gekenmerkt door de allesbepalende invloed van de apostel. Ook laat de apostel er geen twijfel over bestaan dat hij een horizontale structuur voor het Apostolisch Genootschap verwerpt en dat van democratie in het genootschap geen sprake kan zijn¹¹. Apostel J.L. Slok wijst in 1991 de eerste vrouwelijke voorganger aan¹². Dit is bijna 65 jaar na de aanwijzing van de eerste vrouwelijke voorgangers in sommige andere kerken. Wat betreft de kerkelijke organisatie en de geloofscultuur kunnen we stellen dat het apostolische werk onder Van Oosbree en L. Slok een progressief geloof is in een conservatief jasje. Het geloof is vooruitstrevend en gaat om de bevrijding van de mens. De kerk waarin dit geloof wordt gepraktiseerd is niet vooruitstrevend, want houdt vast aan een conservatieve kerkstructuur. Ten tweede kunnen we op het punt van emancipatie ook overeenkomsten aantreffen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het eerder aangehaalde citaat uit de Levensregelen dat gaat over: *'Een hulpvaardige*

¹⁰ Tillich, P., 'De Moed om te Zijn', 1955, Bijleveld, Utrecht (2004), p. 35. Tillich citeert hier Nietzsche.

¹¹ Zie: Brand, B., 'Nieuw Licht op Oude Wegen, 2013, Eburon, Delft, p. 475.

¹² Zie: Ibid, p. 549.

dienstknecht (zijn) voor de zwakken en bangen'. Dit impliceert het opkomen voor minderheden in de samenleving, voor mensen die het moeilijk hebben of in nood verkeren. We kunnen hierbij ook denken aan lied nummer 7 uit de bundel uit 1953, waarin gezongen wordt: "Zo wordt, nog in 't verborgen, het Eeuwig werk verricht, waardoor de ganse mensheid zal wand'len in Gods licht". Dit 'wandelen in Gods licht' kunnen we zien als het leefbaar maken van de wereld, als het opheffen van 'de kommer der miljoenenmassa'.

Zingeving

Het vierde kenmerk dat we aan de mensgerichte geloofsoriëntatie kunnen verbinden, betreft het idee van zingeving. Wanneer we dit bezien, dan merken we dat dit niet een op zichzelf staande activiteit is, maar voortkomt uit het geloof. Zingeving is een product, een neveneffect, van het geloof en is verbonden aan het 'doen', het willen leven van het geloof. Zingeving wordt daarbij niet ervaren als een individuele aangelegenheid, als een individuele vorm van betekenisgeving, want wordt ervaren als opgenomen zijn in een 'groot verhaal'. De zin van het leven ervaart de mens op het moment dat hij zich medebouwer weet aan een groots 'project.' Dit grote verhaal is natuurlijk het werken aan een nieuwe schepping, aan het koninkrijk Gods. De zin van het leven an sich, ervaart de mens vanuit het op persoonlijke wijze zin toekennen aan het leven door het geloof in de praktijk te brengen. Zowel Barth als Tillich verwijzen voor deze ervaring met zin naar het met Jezus samenwerken aan een nieuwe schepping. De openbaring van de liefde van Christus, vormt hierin de leidraad. Dit opgenomen zijn in een groter verhaal waaruit men (de) zin ervaart, herkennen we ook bij de apostolischen. We kunnen daarbij denken aan de volgende regel uit een lied: *'Dan zal de mensheid leren kennen Gods wijze alvoorzienigheid, de Weg, de Waarheid en het leven, de basis Christus die Gij zijt'*¹³. Deze *waarheid* (betekenis, zin) manifesteert zich in het persoonlijke leven op het moment dat men dat werk op de eigen vierkante meter werkt. Zin kan hier begrepen worden als het ervaren van een klein stukje van dat koninkrijk in de persoonlijke levensomstandigheden, wanneer men gevolg geeft aan dit grote werk, dit grote project. We kunnen de persoonlijke ervaring van het beleven van zin beschouwen als een voorbode van wat komen gaat: *'Dan zal de mensheid leren kennen Gods wijze alvoorzienigheid'*. In 'De Zegen van de Twijfel' kunnen we lezen dat apostel L. Slok er vanuit gaat dat het kunnen komen tot zingeving in het eigen leven afhankelijk is van de keuze die men maakt. We lezen: *'Dat vraag ik ook van het Godsvolk, omdat ik geloof in de absoluut regerende, behoudende Macht der Liefde, waaraan echter de mens wél of níét voldoende een handreiking kan doen. De handreiking bewust en spontaan te doen, of te doen plaatsvinden van anderen, is dé Arbeid-Gods (...)*¹⁴. Dit betekent dat zingeving pas kan ontstaan wanneer men zich verbonden (opgenomen) weet in het grote verhaal waar men samen met elkaar in de gemeenschap aan werkt. Dit grote verhaal wordt in die jaren aangeduid met: 'de bedoelingen Gods' – wat in dit fragment uit 'De Zegen van de Twijfel' slaat op

¹³ Liederensbundel 1984, lied 91.

¹⁴ [Boer, H.], 'De Zegen van de Twijfel. Een gouden draad van puur menselijke worsteling naar hogere zelfverwerkelijking Gods. 1946-1976. Gedenkboek ter gelegenheid van het 30-jarig jubileum van onze geliefde Apostel', 1976, Centrale Administratie van het Apostolisch Genootschap, Baarn, p. 179; zie ook H.F.J. Horstmanshoff, 'De betekenis van apostel Lambertus Slok als religieus vernieuwer' in *Gedachtenis. Ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van apostel L. Slok*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2004, pp. 13-17.

(de) 'behoudende Macht der Liefde'. De mens kan zelf tot zingeving komen, mits daarvoor aan de voorwaarden is voldaan.

Tot zover de vergelijking tussen de existentialistische theologie en het apostolische werk in de twintigste eeuw. Ik besef dat het een summiere vergelijking is die nadere uitwerking behoeft. Wel meen ik op basis van de punten die ik genoemd heb dat er goede argumenten zijn om tot een dergelijke vergelijking te komen. Uit literatuur blijkt overigens niet dat de genoemde apostelen vertrouwd waren met theologie, of met het werk van Barth en Tillich. Het apostolische werk heeft zich vrijwel autonoom ontwikkeld. Misschien verklaart dit ook de hiërarchische kerkstructuur die tot in de jaren negentig in stand blijft bij de apostolischen, terwijl er in de wereld van de kerken grote veranderingen plaats vinden.

Het is interessant om te zien hoe de existentialistische theologie zich heeft ontwikkeld en wat daarvan overgebleven is. Het is dan nodig om inzage te bieden in de opkomst van de postmoderne cultuur.

Jaren negentig: introductie van de postmoderne cultuur.

De jaren negentig worden beschouwd als de periode waarin onze samenleving een ingrijpende transitie doormaakt. Het zijn de jaren van de opkomst van de 'postmoderne cultuur'¹⁵. We kunnen deze postmoderne cultuur als volgt karakteriseren. In de jaren negentig neemt de mens afscheid van de 'grote verhalen' of 'ismen'. Pacifisme, humanisme, socialisme en feminisme, als ook het grote verhaal van het christendom, worden minder belangrijk en verliezen hun sociaal-maatschappelijke waarde en betekenis. Men neemt daarmee tevens afscheid van de gedeelde waarden en idealen waar deze verhalen op gestoeld zijn. De 'meningencultuur' komt op. Dit betekent, zoals we tegenwoordig zien in de sociale media, dat er niet langer een supra-individuele waardebeoordeling of waarheid is, maar dat elke mening evenveel waarde heeft. Waarden hebben alleen als individuele mening of opinie nog betekenis. Waarheid wordt vervangen door meningen, door subjectieve ervaringen. Deze verandering heeft zoals onderzoekers laten zien, grote gevolgen voor de inrichting van de sociale structuur van de samenleving¹⁶. Zoals we weten uit empirisch onderzoek in de sociologie, neemt de sociale integratie in de samenleving af en verliest de gemeenschap haar verbindende en (betekenis) stichtende waarde. De mens wil niets meer te maken hebben met collectiviteit, met groepsgevoel of gemeenschapszin. Men verzet zich tegen het bevoogdende karakter dat men in de vroegere gemeenschap ervoer. Sociale controle, normatieve beïnvloeding en ook het moeten voldoen aan criteria die door de gemeenschap werden gesteld, worden als argumenten gebruikt om zich

¹⁵ Het begrip 'postmodern' wordt in het boek 'La Condition Postmoderne' van de invloedrijke Franse filosoof Jean François Lyotard uit 1979, gebruikt om een andere manier van denken en interpreteren te duiden. Deze manier van denken heeft niet alleen betrekking op filosofie en wetenschap, maar slaat op een algehele verschuiving van het denkkader dat in onze westerse samenleving tot op dat moment gebruikt wordt. De toevoeging 'post' suggereert dat aan het 'moderne denken' (waartoe ook het existentialisme behoort) een einde komt.

¹⁶ Ik verwijs hierbij onder andere naar toonaangevende publicaties zoals: Botton, A. de, "Religie voor Atheïsten" (2011), Sacks, J., 'The home we built together' (2007), en Verbrugge, A., 'Tijd van Onbehagen', 2004.

van de gemeenschap los te maken. Het einde van de verzuilde samenleving valt samen met de sociale versnippering die zich in de jaren negentig voordoet¹⁷.

Natuurlijk heeft deze ontwikkeling grote gevolgen voor zowel de sociale wetenschappen als de filosofie en de theologie. Er ontstaat een ander ideologisch kader van waaruit men mens en samenleving gaat beschouwen. Het spreekt voor zich dat deze verandering de kerken niet ongemoeid laat, in het bijzonder de kerken die meer open staan voor maatschappelijke invloeden, zoals de vrijzinnigen. Om een indruk te geven van de huidige situatie wil ik eerder besproken kenmerken alsnog de revue laten passeren om zodoende een beeld te vormen van de huidige situatie. Het is daarbij belangrijk om het volgende in gedachte te houden. De existentialistische theologie is van oudsher progressief en in politiek opzicht links georiënteerd. Zij heeft in de twintigste eeuw nooit een stempel weten te drukken op de orthodoxie in het (Nederlandse) kerklandschap. Deze laat ik in onderhavig perspectief dan ook buiten beschouwing.

Engagement

De opkomst van de postmoderne cultuur en ideologie wordt door de vrijzinnige kerken en theologie niet aangegrepen om daar stelling tegen te nemen. Integendeel. De bestudering van het werk van Karl Barth, tot de jaren negentig van grote invloed op de ontwikkeling van de progressieve theologie aan Nederlandse faculteiten, raakt langzaam in de vergetelheid. Dit geldt ook voor de figuur van de 'linkse dominee' – zoals deze geëngageerde voorganger van veel Nederlandse kerken werd genoemd. Met het einde van de ismen verdwijnt het engagement uit de samenleving en dus ook bij de kerken. De gedachte dat het geloof als verhaal een antwoord kan bieden op, of alternatief kan zijn voor de samenleving waarin men leeft, wordt niet langer breed gedragen door de vrijzinnige gelovigen. Natuurlijk wordt er nog gecollecteerd voor goede doelen, of zijn er kerkelijke projecten (soms in de Derde Wereld). Echter, het is de vraag of we deze activiteiten nog kunnen beschouwen als uitingen van geëngageerdheid. Kijkt men naar het geloof en de beleving daarmee, dan is er ook het nodige veranderd. Dit komt omdat het individuele aspect in het geloven steeds meer op de voorgrond is getreden. Het grote, collectieve verhaal, is kleiner geworden, is verbonden aan het individuele 'mijn geloof'. De vraag of deze persoonlijke geloofsbeleving verbonden kan worden aan het 'doen' of 'leven' van het geloof, is volledig afhankelijk van de individuele behoefte van de gelovige. Het lijkt erop alsof zich hiermee een trend manifesteert van het steeds vrijblijvender worden van het geloof. Kijken we naar hoe sommige vrijzinnige kerken zich in de media profileren (denk hierbij aan de reclame-uitingen die door de Remonstranten worden verspreid), dan lijkt het alsof men het geloven beschouwd als onderdeel van de moderne lifestyle. Het geloof lijkt een belevingsvorm, of 'product' te worden, onderdeel van het brede palet aan ervaringen en belevingen die de hedendaagse consument in diens 'lifestyle' ervaart.

¹⁷ In internationaal verband spreekt men van het einde van 'het maatschappelijke middenveld', of de 'civil society' om deze tendens te kenmerken.

Cultuurkritiek

Net als in de sfeer van de levensbeschouwing, zien we dat in het geloof en in religie de cultuur- of maatschappijkritiek naar de achtergrond verdwijnt. Het relativisme dat de hedendaagse samenleving en ideologie kenmerkt, bemoeilijkt het komen tot een normatief onderscheid ten aanzien van menselijk gedrag en maatschappelijke ontwikkelingen. In een samenleving waarin normatief denken als 'moraliserend' wordt afgedaan ligt het voor de hand dat de kerken – willen zij nog leden kunnen behouden of aantrekken – deze tendens overnemen. Dit betekent bijvoorbeeld, dat de Bergrede niet langer beschouwd wordt vanuit haar cultuurkritische betekenis¹⁸. Natuurlijk hangt dit samen met de gedachte die onder het postmodernisme opkomt, dat de wereld te complex is om haar te duiden en dat we de schepping niet kunnen doorgronden. Christus en Holocaust zijn beiden onderdelen van een werkelijkheid waarin niet langer een 'Weg en Waarheid' is vast te stellen. Goed en fout zijn in de samenleving dan ook niet langer benoembaar, zijn volgens de postmoderne opvatting, onderdelen van een palet met allemaal grijstinten. Dit naar de achtergrond verdwijnen van de cultuurkritiek in het geloof en in de theologie heeft gevolgen voor de motivatie om gelovig te zijn. Het lijkt er op dat veel gelovigen (en ik beperk mij hier bewust tot de niet-orthodoxen in de joods-christelijke wereld), niet langer gedreven worden door een *verzet* (weerstand) ten opzichte van de realiteit, de wereld, die zij aantreffen, zoals we dit bij Jezus terugvinden. Indien de cultuurkritiek komt te vervallen, wat is dan nog de reden om gelovig te zijn? Waar doet men het dan nog voor?

Emancipatie

Bevrijding speelt na de jaren negentig steeds minder een rol van betekenis in de samenleving. Denk hierbij aan het feminisme of de homo-emancipatie. Het lijkt er op dat men van mening is dat we al bevrijd zijn en dat men met het geloof niet langer hoeft op te komen voor de 'zwakken en bangeren'. Dit lijkt te maken te hebben met de toegenomen welvaart. De zichtbare rijkdom van de samenleving wekt de indruk dat er minder behoeftigen en misdeelden zijn. Maar deze misdeeldheid gaat als we naar het evangelie kijken, natuurlijk niet alleen over inkomen en materiële zaken. Het gaat ook om de geestelijke welstand. Zien we de gebroken gezinnen, de vele vechtscheidingen, de grote aantallen suïcide, de vele depressieven, huiselijk geweld, de noden die de instellingen voor pleegzorg in gezinnen waarnemen, dan lijkt het erop dat ook in onze maatschappij de vrijmaking van de mens nog niet voltooid is. Ook is het de vraag of gelovigen hun geloofsovertuiging nog beschouwen als vorm van persoonlijke opstanding zoals het citaat van Paul Tillich duidelijk maakt. We kunnen in algemene zin stellen dat het verdwijnen van het begrip 'emancipatie' uit het taalgebruik, ook gevolgen heeft voor de manier waarop mensen in het geloof daarmee omgaan.

¹⁸ Voor een voorbeeld van de cultuurkritiek die in de Bergrede doorklinkt, het volgende citaat (Matt. 5): *'Zalig de vervolgd om der gerechtigheid wil, want hunner is het Koninkrijk der hemelen. Zalig zijt gij, wanneer men u smaadt en vervolgt en liegende allerlei kwaad van u spreekt om Mijnentwil'* (Nederlands Bijbelgenootschap, 1951).

Zingeving

'Ik geloof, dat ik geloof, maar heb geen geloof, in een geloof, geloof ik...'. Dit citaat, afkomstig van een poster die op het internet te vinden is, drukt misschien uit in welke mate er in deze tijd door vrijzinnigen geloofd wordt. Het geloof als een vorm van twijfel. Het gaat in dit geval niet om de methodische twijfel, zoals van de Franse filosoof René Descartes (1596 – 1650), of om het 'niet-weten' van Socrates. Want voor deze filosofen geldt dat waarheid dat is waar men door kennis en denken naar op weg is. Zingeving ervaren als resultaat van het 'bezonken weten' dat uit het geloof voortkomt (zoals bij Paul Tillich), lijkt niet langer voorbehouden voor de postmoderne mens. Waarheid is niet langer dat waarnaar we onderweg zijn zoals ten tijde van de existentialistische theologie, omdat men in deze tijd definitief afscheid lijkt te hebben genomen van het bestaan van waarheid. In onze tijd zien we dan ook dat zin voornamelijk als een subjectief belevingsmoment wordt beschouwd. Het is de vraag of dit 'moment' door de vrijzinnige gelovige nog verbonden kan worden aan een ervaring 'deelgenoot te zijn' van een groot verhaal – en dus van een waarheid die zich manifest kan maken in de ervaring met het geloof. Het heeft er alle schijn van dat de subjectieve zin die men tegenwoordig laat prevaleren, niet langer verbonden is aan de gedachte van het koninkrijk Gods dat in de werkelijkheid door mensen gevestigd moet worden. In veel gevallen lijkt het er op dat onder het *postmodernisme* er sprake is van een *postreligieuze* grondhouding.

Tot slot

Kijken we naar de veranderingen die zich in het geloof hebben voorgedaan, dan lijkt het erop alsof het 'ambitieniveau' naar beneden toe is bijgesteld. Was men met de kerk voorheen een voorpost in een revolutionair proces van verandering (engagement, emancipatie), tegenwoordig lijkt het er op dat gelovig zijn zich voornamelijk concentreert op het geestelijk welbevinden van het individu. Geloven lijkt in deze tijd bovendien te gaan om het beschouwen over het geloof. Reflectie op geloven heeft de overhand gekregen. Een collega van mij die (hulp-)predikant is en theoloog, merkte op dat men voorheen door het geloof geraakt werd; men werd gegrepen, aangedaan door het geloof. Tegenwoordig, zo stelde hij, kiest de mens zelf wat hij of zij geloven wil. Bevalt het niet meer dan kiest men een ander geloof – zoals men een auto inruilt. Natuurlijk heeft dit te maken met het feit dat de individuele ervaring of mening prevaleert. Het geloof is niet langer het 'grote verhaal', is niet langer dat wat ons te boven gaat, maar is een stimulans om tot een persoonlijk belevingsmoment te komen. Kijkt men naar de cijfers over het dalen van de ledenaantallen in de kerken, dan wordt dit verhaal bevestigd. Vooral de vrijzinnige kerken ondervinden een sterke daling van het aantal leden. Natuurlijk heeft dit te maken met de zeggingskracht van het geloofsverhaal. Wordt het geloof te subjectief en is de religieuze 'klant' – de religieconsument – koning, dan neemt de waarde van wat men als gemeenschap kan beleven af. Keren we terug naar waar we mee begonnen zijn – de mensgeoriënteerde geloofsbeleving – dan kunnen we misschien wel concluderen dat indien God (en de beleving daarmee) te veel mens, te veel individu, wordt, dit het einde markeert van elke geloofservaring (met God). Het verhaal van Jezus is dan misschien nog een inspirerend verhaal, maar dit verhaal moet in de belevingseconomie concurreren met vele verhalen waar de mens zich toe aangetrokken kan voelen. Het verdient aandacht om dit proces nader te onderzoeken. Zowel vanuit het perspectief van de existentialistische theologie, als ook vanuit de ontwikkeling van het apostolische werk in de eenentwintigste eeuw.

Robin Brouwer is maatschappijfilosoof. Hij houdt zich al ruim vijftien jaar bezig met een kritische analyse van onze postmoderne-neoliberale samenleving. Recentelijk hield hij maandelijks zestien lezingen in debatcentrum de Nieuwe Liefde te Amsterdam om daarna met politici, wetenschappers en journalisten in gesprek te gaan over de problemen van onze samenleving. Sinds een aantal jaren houdt hij zich ook bezig met godsdienstwijsbegeerte. Hij is sinds 2014 actief voor het Apostolisch Genootschap. Van hem verschenen: *Liberticide. Kritische reflecties op het Neoliberalisme* (2008, Uitgeverij IJzer – samen met Tiers Bakker), *Vrijheid. Maar voor wie?* (2012 – idem) en *Leven en dood. Over mens-zijn en zingeving* (2013, uitgegeven bij het Instituut voor Filosofie). Als docent is Robin Brouwer momenteel verbonden aan de Hogeschool van Rotterdam.

